

MINTAVÁLTÁS KÖZBEN
A gyermekvállalás időzítése az életútban, különös tekintettel a szülő nők
iskolai végzettségére és párkapcsolati státusára*

SPÉDER ZSOLT

1. BEVEZETÉS: A TÉMA, MEGKÖZELÍTÉSEK ÉS A VIZSGÁLANDÓ KÉRDÉSEK

A rendszerváltozást követő néhány év alatt Magyarországon – mint ahogy a volt szocialista országok mindegyikében – radikálisan visszaesett a termékenység; az új évezred kezdetén évente közel harmincezerrel kevesebb gyermek születik, mint az 1990-es évek fordulóján, noha a szülőképes korban lévő nők (15–45 év) aránya emelkedett. Eszerint a teljes termékenységi arányszám csökkenése erősebb, mint ami a születések számában tapasztalható. E makroszintű jelenség az egyének/családok szintjén lejátszódó események eredője. Tudjuk, hogy a nők első gyermeküket, ha egyáltalán vállalkoznak rá, később szülik meg; magasabb az első gyermek vállalásának jellemző életkora, ma nem a húszas éveik elején, hanem annak végén járó nők körében a legnagyobb a gyermekvállalás esélye.

Számtalan kísérlet történt a termékenységi magatartás átalakulásának magyarázatára. Van, aki az új strukturális körülményekkel (gazdasági visszaesés és bizonytalanság), van, aki az értékek változásával, van, aki az átalakulás nyomán kialakuló értékvákuummal és az anómia erősödésével, van, aki a bizonytalanság és a kiszámíthatatlanság általános terjedésével magyarázza a gyermekvállalási hajlandóság visszaesését. Mások olyan tényezőkben keresik az okot, mint az oktatási expanzió (a fiatalok növekvő számban és hosszabb ideig tartózkodnak az intézményrendszerben), az intézményi változások (pl. a gyermektámogatási rendszer instabilitása, a lakásszektor átalakulása), az új fogamzásgátló szerek terjedése vagy a munkapiaci körülmények megváltozása (a szorító, családellenessé váló munkavállalási körülmények), vagy éppen a bővülő fogyasztási piaci lehetőségek mint a gyermekvállalással versenyző életcélok (vö: Frejka – Sardon 2003; Kamarás 2003; Kohler – Philipov 2001;

* E tanulmány a Demographic Research elektronikus folyóirat 15. évfolyama 8. számaként „Rudiments of recent fertility decline in Hungary: Postponement, educational differences, and outcomes of changing partnership forms” címmel megjelent angol cikk némileg átdolgozott változata. Az eredeti cikk megtalálható: www.demographic-research.org.

Lesthaeghe – Moors 2000; Lesthaeghe – Surkyn 2004; Macura et al. 2000, 2002; Macura – MacDonalds 2003; Philipov – Dorbritz, 2004; Philipov 2003; Rychtarikova 2001; Sobotka 2002; Zapf – Mau 1993; továbbá a Kotowska – Józwiak 2003 szerkesztette konferenciakötet cikkei). Tanulmányunkban nem fogjuk szaporítani a koncepciók számát, sőt, a jelenleg rendelkezésre álló adatrendszerünk arra sem alkalmas (még), hogy részletesen mérlegeljük a fent csak hivatkozott elméleteket. Erre a tanulmányt megalapozó adatfelvétel második hullámát követően jobb esélyünk lesz. Itt sokkal korlátozottabb célt tűztünk magunk elé. Egyszerűen dokumentálni szeretnénk, hogy az elmúlt másfél évtizedben miként változott a gyermekvállalási magatartás. Azt reméljük, hogy ezzel megalapozhatjuk jövőbeli értelmezéseinket, azok fontos elemeit tudjuk felszínre hozni.

Mindebből nem következik, hogy ne lennének rendezőelveink a leíráshoz. Számtalan munkában találkozunk azzal a megfigyeléssel, hogy a volt szocialista országokban a „korai házasodás és korai gyermekvállalás” eddig jellemző mintája átalakul, az első gyermekvállalás ideje későbbi életkorra kerül, és ez a halasztás a megszülető gyermekek számának csökkenésével jár akkor is, ha az eltérő időzítés ellenére mindenki ugyanannyi gyermeket vállal, mint az idősebb korosztályok tagjai (Bongaarts – Feeny 1998; Lesthaeghe – Moors 2000; Kohler et al. 2002; Sobotka 2002; Spéder 2003). Amennyiben az 1990-ben indult társadalmi változásokat a nyugat-európai modell követésének, egyfajta modernizációs törekvésnek tekintjük (Zapf 2002), kézenfekvő az a feltételezés, hogy az átalakuló országok lakossága egy átmeneti időt követően *átveszi* a Nyugat-Európában divó „késői házasodás és alacsony termékenység” *mintáját*. Noha tudjuk, hogy termékenységi magatartásában a nyugat-európai lakosság nem egységes, mégis feltételezhető, hogy valamelyik változat – a strukturális viszonyokhoz való integrálódással együtt – érvényre jut a kelet-európai családformálódásban is. Ezért ha nem is helyes a mintakövetés kifejezés használata, mindenképpen indokolt *mintaváltásról*, az új körülményeknek megfelelő minta kialakulásáról beszélni (Kamarás 2003; Sobotka 2003). Ennek legfontosabb eleme az átalakulás idején jellemzőhöz viszonyítva késői gyermekvállalás. Kérdés azonban, hogy az első gyermek halasztása tartós jelenség marad-e, illetve milyen ütemben és számban követik őket a további gyermekek. Változatlan marad-e tehát a befejezett termékenység és/vagy a gyermekszám szerinti eloszlás? Egyik legfontosabb feladatunknak tekintjük, hogy a leírás során minél pontosabb választ adjunk a fenti kérdésekre.

Külön figyelmet szentelünk a *partnerkapcsolatok átalakulásának*, amely úgyszintén számtalan magyarázó elméletnek az eleme. Ezekben a csökkenő házasodási hajlandóság, az élettársi kapcsolatok terjedése nem válik el a termékenységszűküléstől, forrásukat közösnek tekintik (Kamarás 2003; Frejka – Ross 2001), ám alig taglalják az ok-okozati összefüggéseket. Noha osztjuk azt a sejtést, hogy a házasságkötési hajlandóság gyengülése, a házasságkötési kor

kitolódása, az élettársi kapcsolatok terjedése és a gyermekvállalási hajlandóság visszaesése mögött igen szorosan összefüggő motívumok állnak, úgy gondoljuk, hogy a partnerkapcsolatok formálódását és a gyermekvállalás alakulását nem egyazon tényezők mozgatják. Éppen ezért fontosnak tartjuk a két jelenség egymásrahatásának vizsgálatát. A dolgozat utolsó fejezetében arra keresünk választ, hogy a *partnerkapcsolatok átalakulása* hogyan befolyásolja a gyermekvállalást.

Az értelmezés részét képező kérdés, hogy a mintaváltás a magyar társadalom minden rétegére egyformán érvényes-e? Ha nem, akkor a különbségek vajon abból adódnak-e, hogy a folyamat rétegenként eltérő ütemben zajlik, vagy abból, hogy eltérő, rétegspecifikus minták jönnek létre? Hakim elemzéseiben erőteljesen veti fel, hogy a demográfiai közelítések „a” gyermeket vállaló nő modelljével dolgoznak, és nem veszik figyelembe, hogy az érintettek inhomogén csoportot alkotnak (Hakim 2003). Ő a preferenciák heterogén volta mellett érvelt, mi ezt azzal egészítjük ki, hogy a különböző strukturális helyzetben lévők más-más módon alkalmazkodhatnak a változásokhoz. Hiszen az eltérő pozíció – jómódú vagy szegényes anyagi körülmények, előnyös vagy perifériális munkapiaci helyzet stb. – eltérő kényszerekkel és lehetőségekkel járnak az egyének és a családok számára, és ez minden választásban, így a gyermekvállalási döntésekben is szerepet játszhat. Ez a felvetés szorosan kötődik az életformák pluralizálódásának kérdésköréhez (Schneider 2001; Somlai 1999). Az elemzés során használt adatrendszer jellegzetességeiből következően a szóba jöhető tényezők közül csak az *iskolai végzettség szerinti különbségeket* vizsgálhatjuk. Azt reméljük, hogy így is választ kapunk arra a kérdésre, hogy a magatartásváltozásoknak van-e *társadalomszerkezeti kötöttsége*?

Tanulmányunk a következők szerint tagolódik. Először röviden bemutatjuk az alapul szolgáló adatokat és az alkalmazott eljárásokat. A halasztást a szülés átlagos életkorával jellemezzük, majd megvizsgáljuk, hogy az egyes korcsoportokban hogyan alakult az első, majd a második gyermek időzítése. A történeti események – szűkebben a rendszerváltozáshoz kötődő gazdasági, társadalmi és intézményi változások – hatásának érzékletes bemutatása érdekében perspektívát váltunk, és az első gyermekvállalás ideje szerint képezünk kohorszokat. A társadalomszerkezeti összefüggéseket, ahogy már jeleztük, az iskolai végzettség alapján taglaljuk. Empirikus elemzésünk a partnerkapcsolatok termékenységi következményeinek feltárásával zárul. Megvizsgáljuk, hogy miként befolyásolja a termékenységet az élettársi kapcsolatok terjedése, hogyan kapcsolódik össze a párkapcsolati és a termékenységi életpálya. Egyértelművé tesszük, hogy a párkapcsolati karrier átalakulása elősegítette a termékenység csökkenését.

2. ADATOK, ELJÁRÁSOK

Az elemzéshez a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetében (NKI) „Életünk fordulópontjai” címmel indított, demográfiai és társadalmi követéses vizsgálat első hullámának adatfelvételét használjuk fel (vö. Spéder 2001). Mint ismeretes, ez a kutatási program a genfi székhelyű UNECE Population Activity Unit (PAU) koordinálásával kidolgozott Nemzedékek és nemek c. programhoz kapcsolódik, amelynek az NKI is a kezdetektől fogva résztvevője (vö. Vikat et al. 2005). Noha az „Életünk fordulópontjai” koncepciója teljes mértékben illeszkedik ennek a nemzetközi együttműködésnek az alapelveihez, az első hullám kérdőívének kérdései és szerkezete eltér a program standard kérdőívétől, mivel véglegesítésére ennek elkészítése előtt került sor. A gyermekvállalásra és a párkapcsolatok alakulásának elemzésére itt használt adatok a nemzetközi adatrendszerben is szerepelnek majd.

Az első kérdezési hullám terepmunkáit 2002-ben végeztük el, 16 394 személy társadalmi és demográfiai ismerveit vettük fel, informálódunk a családról, gyermekvállalásról, párkapcsolatokról, öregedéssel vallott nézeteikről. A rétegzett mintavétel figyelembe vette a településtípust, a regionális elhelyezkedést, az életkort és a nem szerinti hovatartozást. A minta a 18–75 éves magyar lakónépességre reprezentatív. Az adattisztítás, a 2001-es népszámláshoz való súlyozás 2003-ban készült el, lehetővé téve a demográfiai viszonyok vizsgálatát.

Munkánkban párhuzamosan, komplementer jelleggel alkalmazzuk a demográfiában alapvető kohorszok szerinti elemzést, illetve a ritkábban használt, ám a történeti változásokat plasztikusabban mutató periódushoz kötődő csoportosítást (vö. Imhof 2003).

A gyermekvállalási magatartás fokozatos átalakulásának, az új magatartásminták terjedésének feltárását hagyományosan a kohorszok megfigyelésére alapozzák. Jóllehet a naptári éves adatokból, a teljes termékenységi arányszámból, a gyermekvállalási kedv korcsoportok szerinti változásaiból sok minden kiderül, ám a folyamatok akkurátus leírásához elengedhetetlen az elkülönített kohorszok szerinti vizsgálat. A születési kohorszok egyben generációként is felfoghatók, hiszen a történeti időnek ugyanazon életkorban részesei, a világról való elképzeléseiket ugyanazon történeti események befolyásolják, lehetőségeiket hasonló strukturális körülmények írják körül. (Természetesen nem felejtjük el, hogy közülük egyeseknek előnyösebb, másoknak pedig hátrányosabb a hátterük.) A kohorszok határainak megállapítása során néha eltértünk a demográfia gyakorlatától, hiszen alapvető célunk az volt, hogy a rendszerváltozás előtti és utáni magatartásokat minél jobban elkülöníthessük. Ezért a kohorsz határait a kérdezés időpontjához (2001) igazítottuk. Általában 5 éves korcsoportokkal dolgozunk, ám bizonyos esetekben – hogy a ’90-es években formálódó magatartásmódok megragadására jobb esélyünk legyen – 3 éves kohorszokra bontjuk

a népességet. A történeti változások értelmezése során jó támpontot ad, ha a demográfiában hagyományosan alkalmazott korcsoportokhoz azt az adatot is hozzárendeljük, hogy az érintettek mikor születtek és hogy hány évesek voltak 1990-ben, a rendszerváltozás kezdetén.

*1. A vizsgált személyek korcsoportja, születési évjárata és életkoruk
1990-ben, a rendszerváltozás kezdetén¹
Respondents' year of birth, age at interview, and age in 1990
at the start of societal transformation*

Születési kohorsz	Korcsoportok 2001-ben	Életkor 1990-ben
1947–1951	50–54	39–43
1952–1956	45–49	34–38
1957–1961	40–44	29–33
1962–1966	35–39	24–28
1967–1971	30–34	19–23
1972–1976	25–29	14–18
1977–1981	20–24	9–13

Noha az egyéni életút kereteit a születési kohorsz jelöli ki, tudnunk kell azt is, hogy lényeges események (az első összeköltözés a partnerrel, az első gyermekvállalás, a szülői ház elhagyása stb.) nem feltétlenül kötődnek ugyanahhoz az életkorhoz. Pedig ezek az események erőteljesen formálják az érintett további életpályáját, egyes lehetőségeket megnyitnak, másokat pedig bezárnak. Amikor az egyéni élet környezetét képező adottságok, intézmények rövid idő alatt és olyan mélyrehatóan változnak meg, mint amit a rendszerváltozáskor tapasztalunk, és e változásoknak közvetlen hatása lehet az egyéni lehetőségekre és választásokra, akkor nem mindegy, hogy valaki az adott fordulatot megelőzően vagy azt követően élte át életpályája kulcseseményeit. (Az 1989–90-ben húszas éveik elején járók között biztosan voltak olyanok, akik már megházasodtak és az első gyermekük is megszületett, de olyanok is, akik még hajadonok voltak, egyedül vagy szüleikkel éltek és nem volt gyermekük. Noha a két csoport tagjai ugyanabba a születési kohorszba tartoznak, biztosak lehetünk benne, hogy a rendszerváltozással meginduló változások egészen másként hatottak rájuk, és vélhetően lényeges különbségek mutatkoznak majd párkapcsolataik és gyermekvállalásuk időzítésében is.) Éppen ezért az adatokat úgy is csoportosítani

¹ Noha adatrendszerünkben van információ az 1947 előtt születettekről, velük ebben az elemzésben nem foglalkozunk, mint ahogy az adatfelvétel idején a huszadik életévüket még be nem töltöttekkel sem. Az előbbiektől azért tekintünk el, mert viselkedésük a jelenbeli mozgások értelmezéséhez nem ad új információt, a 20 év alattiaktól pedig azért, mert esetükben igen ritka a gyermekvállalás.

fogjunk, hogy az említett lényeges életesemények az érintettek esetében a rendszerváltozást megelőzően vagy utána következtek-e be. Így alakítunk majd ki ún. párkapcsolati kohorszokat és az egyazon időben szülői státust nyertek csoportjait is.

Az adatgyűjtés első hulláma átfogóan írja le a megkérdezettek aktuális helyzetét és terveit, részletesen számot ad a kérdézt megelőző életpálya termékenységi (gyermekszületés) és párkapcsolati (első párkapcsolat, házasság, válás) eseményeiről. E retrospektív kérdésekhez – és itt csak ezeket elemezzük – alig rendelkezünk az érintettek pozícióját mérő olyan strukturális változóval, amely értéke már a vizsgálni kívánt demográfiai események (első és második gyermek születése) óta nem változott, és így alkalmas arra, hogy a vizsgált demográfiai magatartást differenciáljuk. Egyedül a legmagasabb iskolai végzettség tekinthető olyan ismérvnek, amely az első gyermek születését követően alig változik.² Mindezek alapján úgy gondoljuk, hogy az iskolai végzettség olyan paraméter, amely az érintetteknek az egyenlőtlenségi rendszerben a vizsgált demográfiai események előtt elfoglalt pozícióját jól jellemzi.

3. HALASZTÁS ÉS MÓDOSULÁS A GYERMEKVÁLLALÁS IDŐZÍTÉSÉBEN

A gyermekvállalás halasztásának jelenségét a szülések időzítésének változásával illusztráljuk, a gyermekek születési sorrendje szerint differenciálva. A megkülönböztetésre azért van szükség, mert bár a gyermekvállalási hajlandóságról hajlamosak vagyunk általánosságban beszélni, tudjuk, hogy az első és a további gyermekek világrahozataláról a szülők eltérő körülmények (élethelyzet, motivációs környezet) mellett döntenek. Elég csak arra gondolni, hogy a gyermeknevelésről, a szülői szerepekről az első gyermek születése előtt csak elképzelésekkel, utána viszont már tapasztalatokkal rendelkeznek az érintettek. Az első gyermek megszületésének kondíciói perdöntőek a teljes életpályára nézve. Ez az esemény ugyanis olyan pályaatállítással jár, amely igen erőteljesen meghatározza a jövő lehetőségeit; a további életútból egyes eseményeket szinte kizár, mások megvalósulását pedig elősegíti. A második gyermek vállalásakor a szülők már átfogó képpel rendelkeznek arról, hogy döntésük milyen következményeket – nehézségeket és boldogságot – hoz magával. Az elhatározás motivációs körében két elemnek van kitüntetett szerepe: „az első gyermeknek testvérré van szüksége”, illetve az „elsővel ellenkező nemű gyermekre vágyunk”.

A '90-es évek keresztmetszeti termékenységi adatait áttekintve a másodikként megszületett gyermekek arányának csökkenése tűnt ki. Míg 1990-ben

² Erre utal az a körülmény, hogy a fiatal és nem aktív státusúak körében nagyon alacsony a formális oktatásban részt vevők aránya (vö. KSH 2004).

hányaduk 35,7 százalékot tett ki, addig 2002-ben 32,1 százalékot. Ezzel szemben a harmadik és a további gyerekek részaránya folyamatosan emelkedett.

2. A gyermekek megoszlása a születési sorrend szerint, 1980–2002
Children's distribution by birth order, 1980–2002

Év	A megszületett gyerekek születési sorszáma szerinti hányada (%)				Összes
	1.	2.	3.	4+	
1980	45,5	38,8	10,2	5,5	148 673
1990	44,2	35,7	13,4	6,7	125 679
1995	43,2	34,3	14,4	8,1	112 054
2000	45,1	32,4	13,9	8,6	97 597
2002	45,1	32,1	13,9	8,9	96 804

Forrás: Népmozgalmi adatok.

A harmadikként és azt követően született gyermekek alacsony mintabeli elemszáma továbbá a 2. táblázatból kiolvasható arányok indokolják, hogy a halasztás mechanizmusának dokumentálása során az első két gyermek születésére koncentráljunk. (Megítélésünk szerint a három- és több gyermekesek vizsgálatához az értékrendszer és a strukturális elemek együttes számbavételére van szükség. Azt feltételezzük, hogy a sokgyermekeseknek két nagy frakciója van: egy részük jól körülhatárolható értékrendszerrel jellemezhető, másik részük pedig alacsony strukturális helyzettel.)

3.1. A gyerekvállalás halasztásának leírása a gyerekvállalás átlagos életkora alapján

Gyorsan és kényelmesen tájékozódhatunk a halasztó magatartás eredetéről és terjedéséről, ha a népmozgalmi adatokat felhasználva meghatározzuk az anyák gyermekvállaláskor jellemző életkorát. A rendszerváltozás lehetséges hatásának feltárása céljából visszanyúlunk az 1990 előtti időszak adataihoz, hiszen a változás ezek fényében értelmezhető.

1980-ban a gyereket vállalók átlagos életkora 24,9 év volt, ez 2002-re 27,3 évre emelkedett.³ A 2,7 éves növekedésből közel 2 év (1,9) esik a '90-es évek-re, vagyis némi emelkedés már a '80-as években is tapasztalható volt (3. táblázat). A folyamat a '90-es évek második felében gyorsult fel, amikor az átlag öt

³ Noha a tanulmány lezárásának idején már frissebb népmozgalmi adatokkal is rendelkezünk, azokat nem közöljük, mivel a bázisul szolgáló követéses vizsgálat első lépcsőjének adatfelvétele a 2001/2002-es évhez kötődik.

év alatt 1 évvel lett magasabb, és mind a mai napig nem jutott nyugvópontra, hiszen 2000 és 2002 között újabb 0,6 évvel nőtt.⁴ Mindez azt jelzi, hogy az utolsó években a halasztó magatartás gyorsabb ütemben terjedt, mint korábban. Különösen fontos itt az első gyermek megszületésének időpontja, hiszen ez az esemény – mint ahogy már jeleztük – visszafordíthatatlan helyzetet teremt. Amint ezt az adatok egyértelművé teszik, a magasabb átlagos életkor szinte kizárólag az első és a második gyerek megszületésekor jellemző életkor növekedésére vezethető vissza. A harmadik és további gyermekeket vállaló nők átlagos életkorában a rendszerváltozást követően csak minimális emelkedés volt tapasztalható.

3. *Az anya átlagos életkora a gyerek születési sorrendje szerint, 1980–2002*
Mean age of women (mothers) by live birth order, 1980–2002,

Év	Összesen	Hanyadik gyerek			
		1.	2.	3.	4+
1980	24,9	22,8	25,7	28,1	30,8
1985	25,5	23,1	26,5	28,9	31,0
1990	25,7	23,0	26,4	29,4	31,7
1995	26,0	23,4	26,5	29,2	31,6
2000	27,0	25,0	27,5	29,4	31,4
2002	27,6	25,7	28,2	30,0	31,6
Változás 1980–2002	2,7	2,8	2,5	1,9	0,6
Változás 1988–2002	1,9	2,6	2,7	0,7	0

Forrás: A KSH népmozgalmi adatai.

3.2. *Az első és a második gyermek időzítése az életútban*

A különböző születési kohorszokhoz tartozók magatartását akkor tudjuk érvényesen összehasonlítani, ha standardizáljuk a szülői státus elnyeréséhez és a további gyermek(ek) megszületéséhez rendelkezésre álló időt, vagyis adatainknak azonos hosszúságú gyermekvállalási időszakra kell vonatkoznuk. Így az első gyermek vállalását illetően azt vizsgáljuk meg, hogy az egyes generációkon belül milyen arányt képviselnek azok a nők, akik egy meghatározott életkorig (20, 25, 30 éves korig) elindították termékenységü életpályájukat, vagyis *legalább egy gyermeket* szültek. Ezek az arányok egyben megadják azok hányadosát is, akik az adott életkorig gyermektelenek maradtak.

Indulásként rögzítjük, hogy mi jellemezte azon női kohorszok/generációk gyermekvállalási magatartását, akik a szocializmus időszakában nőttek fel, házasodtak meg és lettek anyává. Az 1966-ig születettekről van szó, akik 2001-

⁴ Az anya átlagos életkora 2002 után is folyamatosan növekedett.

ben legalább 35 évesek, 1990-ben, a rendszerváltozáskor 24 évesek, illetve idősebbek voltak. A táblázatunkban szereplő négy idősebb kohorsz, de különösen a 35–39 és a 40–44 éveseké, feltűnő hasonlóságot mutat (4. táblázat). E korcsoportokban a nők döntő többsége (84–88%) 30 éves koráig elindította termékenységi életpályáját. (Fordított megközelítésben: a szóban forgó generáció tagjainak körében 30 éves korig 12–15 százalékos a gyermektelenség.) Köztük a nők kétharmadának már 25 éves korában volt gyereke. Az 1947–51-ben születettek (50–54 évesek) között a 25 éves életkorukig anyává lettek hányada (66%) elmarad a másik három kohorszt jellemző 71–73 százalékos aránytól. Végül azt is említjük meg, hogy az említett születési kohorszokban a nők egynegyede már húszéves kora előtt megszülte első gyermekét. Ha a négy kohorsz összevetésében némi eltérésre kívánunk utalni, az 1957–61-ben születetteket említhetjük, mint akik a legfiatalabban vállalnak anyaságot: több mint egynegyedük (27,5%) már 20 évesen, több mint kétharmaduk (73,1%) pedig 25 évesen, döntő többségük (88,5%) pedig harmincévesen. A fenti, a szocializmus idején felnőtt női korcsoportok arányszámaival jellemezhető viselkedésmódot szokás a „korai gyermekvállalás” mintájának nevezni.

A változás első jelei az 1967–1971-ben született nők generációjában érzékelhető. A néhány évvel korábban születettekkel szemben 20 évesen kisebb hányaduk, 16,5 százalékuk anya (a szomszédos, idősebb korcsoportban 25 százalékos a megfelelő arány), míg a 25 évesek közötti arányt tekintve 72 százalék áll szemben 57 százalékkal, az elmaradásuk tehát itt még nagyobb. A 30 évesek között valamelyest mérséklődik a különbség, ám a közel kilenctizedes arányt a maguk háromnegyedes (74,8%) hányadával meg sem közelítik. Hogy végül az 1967 és 1971 között született kohorsz kiegyenlíti-e a tőlük néhány évvel idősebbekkel szemben fennálló deficitjét, az ma és a közeljövőben dől el, hiszen nem kizárt az, hogy valaki harmincas éveiben vállalja első gyermekét. Ha e két igen közeleső kohorsz adatait tekintve elemezzük a halasztás logikáját, azt látjuk, hogy az elmaradt korai szüléseiket a húszas éveinek második felében járók részben pótolják, ám a teljes kiegyenlítés a 30. életévig nem történik meg. Természetesen nem zárható ki, hogy ez majd mégis megtörténik, hiszen a gyermekvállalás biológiai korlátjai 40 év fölött vannak. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a 30 évesnél idősebbek megtermékenyülésének biológiai esélye némileg csökken.

Adataink segítségével megkísérelhetjük meghatározni a változások kezdetének történeti időpontját. Megjelenése ahhoz a kohorszhoz köthető, amelynek tagjai 1990-ben korai húszas éveikben jártak (19–23 évesek voltak), akik a rendszerváltozáskor (talán) még nem indították el termékenységi életpályájukat.

Vajon ugyanezzel a halasztó magatartással találkozhatunk-e, ha az adott életkorig *két gyermeküket megszülők* részarányának alakulását vizsgáljuk.⁵ A kohorszok, illetve életkorok szerinti arányszámok alapján egyértelmű, hogy az 1967–71-ben születettek körében a halasztás már létező jelenség (vö. 5. táblázat). Ám a csökkenés mértéke itt kisebbnek látszik, mint az adott életkorban legalább egy gyereket megszülő nők részarányát vizsgálva. Vegyük azt is figyelembe, hogy második gyermeke csak annak lehet, akinek az első már megszületett. Elképzelhető tehát az is, hogy az egygyerekesek között a második gyermek megszületésének valószínűsége nem csökkent. Erre utal, hogy a 30 éves koráig legalább két gyereket, illetve a 25 éves korig legalább egy gyereket szülők részaránya a három legfiatalabb kohorszban (a 30–34 évesekében, a 35–39 évesekében és a 40–44 évesekében) 65 százalék körül mozog. Vagyis az egyéni életút perspektívájából fogalmazva: elképzelhető, hogy aki elindítja termékenységi életpályáját, az a második gyermekét ugyanolyan időközrel vállalja, mint aki a rendszerváltozást megelőzően volt termékeny korban, és némileg fiatalabb életkorban szült először. Ez olyan mintabeli váltást jelentene, ami a korábbtól csak egy szempontból, nevezetesen a későbbi kezdésben tér el. Ezt a kérdéskört a következő részben is érintjük, amikor a gyermekvállalást a történeti idő függvényében, azaz a gyermekek születését, illetve a második gyermekek megszületését az első gyermekek megszületésének történeti időhorizontja alapján vizsgáljuk.

4. *A meghatározott életkorig legalább egy gyermeket vállaló nők részaránya, születési kohorszok/korcsoportok szerint*
Share of women who had at least one child prior to a specific age,
by birth cohorts/age group

Születési idő	1947– 1951	1952– 1956	1957– 1961	1962– 1966	1967– 1971	1972– 1976	1977– 1981
Korcsoport	50–54	45–49	40–44	35–39	30–34	25–29	20–24
20 éves korig	18,8	23,3	27,5	25,0	16,5	13,9	9,1
25 éves korig	66,1	71,2	73,1	72,3	57,2	43,4	-
30 éves korig	84,0	86,3	88,5	87,7	74,8	-	-

Forrás: Saját számítás, „Életünk fordulópontjai”, KSH NKI, 2001–2002.

⁵ Ez a nézőpont logikájában a befejezett termékenységi vizsgálatokkal van rokonságban.

5. A meghatározott életkorig legalább két gyermeket vállaló nők részaránya,
Születési kohorszok/korcsoportok szerint
Share of women who had at least two children prior to a specific age,
by birth cohorts/age group

Születési idő	1947– 1951	1952– 1956	1957– 1961	1962– 1966	1967– 1971	1972– 1976	1977– 1981
Korcsoport	50–54	45–49	40–44	35–39	30–34	25–29	20–24
20 éves korig	1,2	1,7	1,9	2,8	1,3	1,7	1,3
25 éves korig	14,1	19,2	20,8	21,3	15,7	10,6	-
30 éves korig	43,9	48,0	48,9	50,3	36,8	-	-
35 éves korig	63,2	61,6	63,6	62,0	-	-	-

Forrás: Saját számítás, „Életünk fordulópontjai”, KSH NKI, 2001–2002.

3.3. Időbeli változás a második gyermek megszületésének esélyében

Amint azt korábban bemutattuk (2. táblázat), a '90-es években az összes megszületett gyermek között csökkent a másodikként megszületettek aránya. Ugyanakkor tudjuk, hogy második gyereke csak annak lehet, akinek már megvan az első. Vagyis az első gyerekek későbbi megszületése miatt időben eltolód(hat)ott a második gyerekeké. Tehát ha azt tanulmányozzuk, hogy a társadalmi-gazdasági átmenet és a mintaváltás időszakában milyen a második gyermek megszületésének esélye, ezt az egy- (első) gyerekesekre kell vetítenünk. A gyermekvállalás hatása akkor jeleníthető meg plasztikusan, ha az adott időszakban első gyereket szülők között vizsgáljuk meg a kétgyermekesekké válók arányát. A kérdés tehát az, hogy változott-e az első gyerek után második gyereket vállalók aránya. Az ilyenfajta elemzéseknek mindig korlátot szab, hogy a termékenységi életpálya csak meghatározott életkor után tekinthető befejezettnek. Noha igen gyakori, hogy a második gyerekek két-három évvel az első után megszületnek, ám nem kizárt a 6–8 éves időköz sem.⁶

Ahhoz, hogy a különböző történeti időszakokra összehasonlíthassuk a második gyermek vállalásának esélyét, az első gyerek születésétől számítva azonos intervallumot kell kijelölnünk. Úgy ítéltük meg, hogy a standardizáláshoz az 5 éves (60 hónapos) időszak megfelelő. Ehhez igazodva rögzítettük, hogy az első gyermek megszületését követő 60 hónapon belül született-e második vagy sem. A kohorszokat az első gyerekek születése alapján képeztünk. (Ez eltér attól a hagyománytól, amely szerint a csoportba rendezés az édesanya születése/életkora alapján történik.)

⁶ Különösen releváns lehet a második gyerekek több mint öt éves időközzel történő születése a válás utáni partnerkapcsolatokban.

Ideális az lenne, ha adataink segítségével minden egyes évjárat tagjairól kimutathatnánk, hogy születésük után öt évvel van-e már (legalább) egy testvérük. Egy ilyen számításhoz 4–5-ször nagyobb mintára lenne szükségünk. Ezért az elsőként született gyermekek születési ideje szerint 5, illetve 3 éves időintervallumok szerint csoportosítottuk az édesanyákat, és vizsgáltuk a második gyermekek megszületésének *részarányát*.

Kiindulásként jó tudnunk, hogy az 1961–1991 között világra jött első gyermekek háromnegyedének (74,9%) született legalább egy testvére. Ennek kimutatásához a vizsgálódást ki kell terjeszteni az ötéves időtartamon túlra.⁷ Ezen az intervallumon belül születik viszont a második gyermekek jóval több mint kétharmada (72,1%).

Adataink elemzése során újra a rendszerváltozást megelőző időszak mintázatából érdemes kiindulni. Táblázatunkból egyértelműen látszik, hogy a '70-es, '80-as években a termékenységi magatartás viszonylagos stabilitást mutatott: akik vállaltak gyereket, azoknak több mint fele, közel hattizede öt éven belül a másodikat is megszülte (6. táblázat). Az arányszámokban szinte alig mutatkozik ingadozás. A legalacsonyabb 55,4 és a legmagasabb 58,3 százalék közötti eltérés kevesebb mint 3 százalék.⁸ A rendszerváltozás után gyereket vállaló nők között viszont érzékelhetően gyengült a hajlandóság a második gyerek megszületésére. Az 1992 és 1996 között első gyermeküket világra hozók kevesebb mint fele (48,4%) vállalt gyereket 5 éven belül. A csökkenés az azt megelőző időszakhoz képest 10 százalékpontos, ám a legalacsonyabb aránynál is 7 százalékkal kevesebb.

A hároméves időszakokra bontott adatainknak természetesen ugyanilyen tendenciát kell mutatniuk, ám segítségükkel talán újabb támpontot nyerhetünk az átmenet természetéről. Az 1992-ben született (első) gyermekek ugyanis akkor fogantak, amikor a transzformációs recesszió időszaka még nem kezdődött el. Vajon az 50 százalékot sem elérő arányszám (48,4%) akkor is érvényes, ha a vizsgálat utolsó hároméves időszakát tekintjük? Adataink arra utalnak, hogy az ötéves periódusokra számolt részarány egy csökkenő tendencia átlaga, hiszen az 1994–96 között világra hozott első gyermekek 45,5 százalékának született testvére 5 éven belül (7. táblázat). Eszerint elképzelhető, hogy a második gyerek vállalásának hajlandósága a '90-es évek közepén tovább csökkent. Óvatosan kell azonban fogalmaznunk, hiszen az egyre részletesebb bontással csökken az adatok megbízhatósága; látszik, hogy hároméves időszakkal számolva a '70-

⁷ Ez az arány kicsit még nőhet, hiszen a '80-as évek végén született első gyermekeknek még jelenleg is születhet első testvére (második gyermek).

⁸ Az arányok jelzett stabilitása egybecseng a befejezett tevékenységi adatok időben alig változó mintázatával (Kamarás 2003). Az aktuális születésszámmal szemben a befejezett termékenység a legutóbbi időszakot tekintve változatlannak mondható.

es, '80-as évek adatai is nagyobb instabilitást mutatnak,⁹ bár a rendszerváltozás előtti időszakban a legnagyobb eltérés is alig haladja meg a 4 százalékpontot.

6. A második gyermek születésének esélye 5 évvel az első gyermek megszületése után, az első gyermek születésének időpontja szerint, 5 éves korcsoportokban
(csak női válaszadók)

*Second childbirth's likelihood five years after first childbirth,
by first childbirth's date, 5-year periods, female responses only*

Az első gyermek születésének ideje	Az első gyermeküket az adott időszakban megszült nőknek hány százaléka szült öt éven belül második gyereket	Összes első születés a mintában (=100%)
1972–1976	56,9	829
1977–1981	56,0	794
1982–1986	55,4	630
1987–1991	58,3	576
1992–1996	48,4	535

Forrás: Saját számítás, „Életünk fordulópontjai”, KSH NKI, 2001–2002.

7. A második gyermek születésének esélye 5 évvel az első gyermek megszületése után, az első gyermek születésének időpontja szerint, 3 éves korcsoportokban
(csak női válaszadók)

Second birth's likelihood five years after first childbirth, by first childbirth's date, 3-year periods, female responses only

Az első gyermek születésének ideje	Az első gyermeküket az adott időszakban megszült nőknek hány százaléka szült öt éven belül második gyereket	Összes első születés a mintában (=100%)
1973–1975	58,3	496
1976–1978	56,1	485
1979–1981	54,7	309
1982–1984	55,4	316
1985–1987	59,1	350
1988–1990	58,1	344
1991–1993	52,8	362
1994–1996	45,5	303

Forrás: Saját számítás, „Életünk fordulópontjai”, KSH NKI, 2001–2002.

Eddigi eredményeinket röviden összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a termékenységi magatartás rendszerváltozás után kibontakozó változása két egy-

⁹ Nem beszélve arról, hogy az 1985–87 és az 1988–90-es kiugrást a gyed bevezetése nagyon is indokolja.

máshoz kötődő folyamat eredménye. Az átlagos életkor növekedése, illetve az adott életkorig anyaságot vállalók részarányának csökkenése a termékenységi életpálya elindításának késleltetését, a szülővé válás későbbi életkorra való halasztását jelzi. Mértékében kisebb, ám következményeiben nem elhanyagolható változást látunk a második gyermek megszületésének esélyében: csökkent az adott időszakon belül második gyermeket vállalók részaránya. Amennyiben ebben nem történik változás, akkor többről lehet szó, mint halasztásról, nevezetesen a gyermekvállalási magatartás olyan átalakulásáról, amely a befejezett termékenységre, a gyermekszám szerinti megoszlásra – a kétgyermekesek arányára – csökkentőleg hat.

4. HALASZTÁS ÉS ISKOLAI VÉGZETTSÉG

Arra is kíváncsiak vagyunk, hogy a halasztás jelensége társadalmi csoportonként egységesen vagy differenciáltan mutatkozott-e meg. Ahogy már a bevezetőben jeleztük, az első adatfelvételi hullám bázisán a lehetséges strukturális változók közül egyedül az iskolai végzettség szerinti különbségek vizsgálatára nyílik mód. Mivel ez Magyarországon az életciklus későbbi szakaszaiban csak keveset változik, jó okunk van arra, hogy a kérdés időpontjában jellemző legmagasabb *iskolai végzettséget* olyan változónak tekintsük, amely jól leírja az egyénnek a gyermekvállalás időszakában elfoglalt pozícióját. Hogyan változik a halasztásról nyert képünk, ha a korábbi adatainkat (vö. 3. táblázat) iskolai végzettség szerint differenciáljuk?

Érdemes újra azzal kezdenünk, hogy milyen gyermekvállalási stratégia jellemezte a korábbi (ma középkorú) korosztályok iskolai végzettség szerint eltérő csoportjait. Az első gyermek vállalását a képzettség emelkedésével párhuzamosan egyre későbbi életkorra időzítették. Lényeges különbséget az alacsony (8 általános vagy annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők), a közép- (szakmunkás és érettségizettek) és a felsőfokú végzettségűek között látunk, bár néha a két középső végzettségi csoport között is mutatkoznak eltérések.

Az 1957–1966 között született alacsonyan iskolázottak egyharmada már 20 éves kora előtt megszülte első gyermekét. Az ugyanilyen korú érettségizetteknek az egytizede, a (majd) felsőfokú végzettséget szerzők igen kis százaléka volt anya. Ha az 1990 előtt 25 éves korukig anyaságot vállalók kohorszait iskolai végzettség szerint tekintjük, a törésvonalak a már említett három csoport között húzódnak meg: arányuk a nyolc osztályt végzettek körében közel kétharmados, a közepes végzettségűek között valamivel több mint 50 százalékos, az egyetemet végzettek esetében pedig alig több mint egyharmados. Persze, ha figyelembe vesszük, hogy az anyaszerep vállalására a középfokú végzettségűeknek 7–8 éve volt (hiszen 17–18 éves korukban fejezték be tanulmányaikat), míg a felsőfokú végzettségűeknek 3–4 éve, akkor az elmaradás talán nem is mondható nagyinak. Az 1952–66 között született felsőfokú végzettségű nők –

ha kizárólag az anyaság tényét vizsgáljuk – harmincéves korukra többé-kevésbé kiegyenlítették az alacsonyabb végzettségű társaikkal szemben mutatkozó hátrányukat, elmaradásuk csak néhány százalékpontnyi. Más perspektívából úgy is fogalmazhatunk, hogy a harmincéves korú gyerektelenek részaránya iskolai végzettség szerint nem tér el. Vajon történt-e ebben változás a rendszerváltozás után?

Adatainkból egyértelműen kiviláglik, hogy a különböző iskolai végzettségűek nem egyformán tették magukévá a halasztó stratégiát, ugyanakkor – mint-hogy az érintettek termékenységi életpályája ma idősebb korban indul – nem zárhatjuk ki, hogy a kiegyenlítődés valamikor 30 év feletti korban történik meg. Az adatokból az tűnik ki, hogy iskolai végzettség szerint széthúzódik az anyává válás életkora. Lássuk lépésről lépésre!

A 8 osztályt végzetek magatartása a rendszerváltozást megelőző időszakhoz képest alig változott. Nemi halasztásra egyedül az első gyermeküket 25 éves korukig megszüülő nők részaránya utal. A további, a közép- és felsőfokú iskolai végzettségűek körében egyértelműen megmutatkozik a halasztás jelensége. Ennél lényegesen érdekesebb annak üteme. Úgy tűnik, a középszintű iskolai végzettséggel rendelkezők két csoportjának mintázata elválik: az érettségizettek között sokkal alacsonyabb az adott korig anyaszerepet vállalók aránya, mint a szakmunkás-végzettségűek körében. Míg például az 1957–61 között születettek esetében az érettségizettek nagyobb aránya szült 25 éves koráig, mint a szakmunkás végzettségű kortársaiké, addig az 1972–76-ban születettek közül az előbbieket negyede (25,5%), az utóbbiak több mint harmada (35,5%) anya. Az eltérés kerekén 10 százalék! Másképpen is fogalmazhatunk: az 1972–76-ban született, a kérdés idején érettségivel rendelkező nőknek csak egynegyede (25,5%) vállalt anyaszerepet 6–7 évvel iskolai tanulmányai befejezése után, míg a 10 évvel korábban születettek közül több mint kétszer ennyien (58,7%). Az is megfigyelhető, hogy az érettségizettek között a halasztás terjedése gyorsulni látszik. Előbb 58,7-ről 42,2-re, majd pedig 25,5 százalékra csökkent a 25 éves korukig anyaságot vállalók részaránya. Igen elterjedt a halasztás jelensége (vagy a termékenység visszaesése) az egyetemisták között is: tíz év alatt 35,5-ről 12,2 százalékra csökkent azok aránya, akik a 25. születésnapjuk előtt már szültek. A felsőfokú végzettségűek között legerőteljesebb csökkenés a '60-as évek elején és végén születettek körében tapasztalható.

Az érettségizettek vagy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők relációjának megállapítása az értékelés szempontjától függ. Az érettségizetteket illetően több mint 30 százalékpontos arányvisszaesésről van szó, így tekintve ők sorolandók előbbre. A felsőfokú végzettségűek között viszont közel harmadára esett vissza a 25 éves korukig anyaszerepet vállalók hányada, e szerint az ő esetükben a legnagyobb a csökkenés.

A 30 éves korukig gyereket vállalók részarányának részletesebb értékelését még nem tehetjük meg, hiszen az 1967–71-es korcsoportban olyanokat is talál-

lunk, akik első gyermeküket a rendszerváltozás előtt születték meg. Így a „vállaljunk-e gyereket vagy sem, illetve mikor” kérdése számukra már az 1990-es fordulópont előtt eldőlt.

Az adatok alapján egyértelmű, hogy a rendszerváltozás nyomán megváltozott körülményekre a különböző iskolai végzettségűek eltérően reagáltak. Az alkalmazkodás folyamata azonban az adatfelvétel idején, 2001–2002-ben még nem zárult le. Más szóval, még nem telt el elég idő annak értékeléséhez, hogy miként differenciálódott a gyermekvállalási magatartás a képzettség szintje szerint. Az adatok nem mondanak ellent annak, hogy például a gyerektelenséget, illetve az első gyerek születésének időzítését tekintve a gyermekvállalási magatartás a jövőben jobban fog különbözni iskolai végzettség szerint, mint ahogy a korábbiakban történt. Ám az sem zárható ki, hogy adataink az átmenet időszakát ragadják meg, és a stabilizálódott új minta az iskolai végzettség szerinti ismételt kiegyenlítődéshez vezet, természetesen az érintettek idősebb életkorában. A jövő lehetséges folyamatait illetően adataink csak azt igazolják, hogy a magasabb iskolai végzettségűek a változásokra gyorsabban reagáltak, és az átmenet során a halasztás az iskolai végzettségtől függően eltérően valósult meg.

*8. Meghatározott életkorig első gyermeküket megszülnő nők aránya
Születési kohorszok/korcsoportok és iskolai végzettség szerint
Share of women who gave birth to their first child prior to a
specific age, by cohorts/ age group, and educational level*

Iskolai végzettség	Születési idő/korcsoport 2001-ben						
	1947– 1951	1952– 1956	1957– 1961	1962– 1966	1967– 1971	1972– 1976	1977– 1981
	50–54	45–49	40–44	35–39	30–34	25–29	20–24
20 éves korig							
8 általános	24,9	27,9	34,1	35,4	26,9	27,5	26,4
Szaktanulmányok	8,8	14,8	14,6	13,6	11,0	8,6	7,3
Érettségi	6,2	7,9	11,4	10,1	4,3	4,3	1,0
Felsőfokú	1,5	1,2	3,4	1,0	2,0	1,1	0,9
25 éves korig							
8 általános	67,1	66,6	66,8	62,7	65,0	55,6	-
Szaktanulmányok	53,9	56,9	52,3	58,3	49,8	35,5	-
Érettségi	48,3	56,7	57,7	58,7	42,2	25,5	-
Felsőfokú	36,6	36,3	37,8	35,0	16,5	12,2	-
30 éves korig							
8 általános	83,3	82,1	79,3	77,7	75,1	-	-
Szaktanulmányok	82,9	78,0	78,9	73,8	68,3	-	-
Érettségi	76,0	78,5	81,8	78,3	62,9	-	-
Felsőfokú	66,4	75,7	77,4	73,4	50,2	-	-

Forrás: Saját számítás, „Életünk fordulópontjai”, KSH NKI, 2001–2002.

9. Meghatározott életkorig második gyermeküket megszülő nők aránya
születési kohorszok/korcsoporthoz és iskolai végzettség szerint
*Share of women giving birth to a second child prior to a specific age,
by cohorts/age group and educational level*

Iskolai végzettség	Születési kohorsz/ korcsoport 2001-ben						
	1947– 1951	1952– 1956	1957– 1961	1962– 1966	1967– 1971	1972– 1976	1977– 1981
	50–54	45–49	40–44	35–39	30–34	25–29	20–24
25 éves korig							
8 általános	40,8	49,3	45,0	56,0	49,3	40,2	-
Szaktanulmányos	32,9	38,8	39,4	38,1	27,5	19,1	-
Érettségi	17,4	22,4	24,8	27,9	13,8	9,8	-
Felsőfokú	8,0	8,3	12,1	7,8	2,6	1,7	-
30 éves korig							
8 általános	69,7	69,7	63,7	71,1	67,6	-	-
Szaktanulmányos	63,4	63,4	70,7	71,0	50,0	-	-
Érettségi	51,6	51,6	57,1	62,5	39,4	-	-
Felsőfokú	37,6	37,6	52,1	51,3	25,3	-	-
35 éves korig							
8 általános	71,8	75,3	72,5	77,3	-	-	-
Szaktanulmányos	64,9	68,1	77,4	79,0	-	-	-
Érettségi	59,2	61,8	66,7	69,4	-	-	-
Felsőfokú	68,0	56,4	66,9	67,5	-	-	-

Forrás: Saját számítás, „Életünk fordulópontjai”, KSH NKI, 2001–2002.

A halasztásról szóló diskurzusban gyakran felvetődik az a kérdés, hogy ha az első gyermek vállalása időben kitolódik, ez a körülmény mennyire befolyásolja a további gyermek(ek) megszületésének esélyét. Ha csökken, akkor joggal feltételezhető, hogy nem pusztán halasztásról van szó. De vajon mutatkoznak-e különbségek a második gyermeket vállalók társadalmi szerkezeti pozíciójában? Ennek kapcsán mi azt vizsgáljuk, hogy a második gyermek (öt éven belüli) megszületésében szerepet játszik-e az érintett anyák iskolai végzettsége.

Az államszocializmus időszakában a termékenység iskolai végzettség szerint inkább homogénizálódott (vö. Klinger 1995). Ez esetünkben is így van (10. táblázat), hiszen csak az érettségizettek körében alacsonyabb némileg a második gyermeket vállalók aránya, a különbségek azonban nem lényegesek. Mindent összevetve: az iskolai végzettségbeli különbségek a szocializmus időszakában nem voltak jellemzőek.

A rendszerváltozást közvetlenül megelőző időszakban (1987–1991) az alapfokú végzettséggel rendelkező nők gyermekvállalási hajlandósága volt a legmagasabb. Ez a reláció a későbbiekben sem változott, bár a második gyermek megszületésének esélye mintha körükben is csökkent volna valamelyest. (Ámbár 1992–1996 között nem volt alacsonyabb, mint a '80-as évek fordulóján.) A

középfokú végzettséggel rendelkezők termékenysége egyértelműen csökkent, miközben – ne felejtjük el – ők adják ki a propagatív korú nők legnagyobb arányát. A felsőfokú végzettséggel rendelkező nők első szülést követő gyermekvállalási hajlandósága a '90-es években magas, átlag feletti volt. (Ennek interpretálása során azonban jó óvatosnak maradni, hiszen elemszámunk ebben a kategóriában igen alacsony, 50 és 100 közötti.)

Igen korlátozott a lehetőségünk, hogy a differenciálódásról számot adjunk, ám a felsőfokú végzettséggel rendelkezők közötti magasabb arányszám egy feltételezés megfogalmazását lehetővé teszi. A korábbiakban azt mondtuk, hogy ők gyorsabban reagáltak az átalakulásra (körükben elterjedtebb volt a halasztó magatartás), ugyanakkor azt is meg kellett állapítanunk, hogy amikor az anyaság mellett döntöttek, akkor második gyermeküket relatíve gyorsan hozták világra. Ez a magatartás nem meglepő, hiszen a legképzettebbekről máshol is kimutatható, hogy ha megindítják termékenységi életpályájukat, akkor azt szűkebb időszakra koncentrálnak (vö. Hoem – Hoem 1988). A hierarchia másik pólusát képező alacsony végzettségűek lassabban alkalmazkodtak, és változatlan maradt hajlandóságuk a második gyermek vállalására.¹⁰ E társadalmi csoport gyermekvállalási magatartása tehát alig változott. A legellentmondásosabb a középfokú végzettségűek viselkedésmódja: halasztás és inercia együtt jellemzi gyermekvállalási magatartásukat, és körükben a legnagyobb a termékenységszökkenés. Korábbi tanulmányainkban azt fogalmaztuk meg, hogy csökkenő termékenységük vélhetően „kiszolgáltatott”, instabil munkapiaci státusuk következménye (Spéder 2002). Egy jövőbeli átfogó vizsgálat, amely a párkapcsolatban élők munkapiaci státusát együttesen tudja majd felmérni, pontosabb választ adhat feltételezéseinkre (vö. Kreyenfeld 2002).

10. Azon nők részaránya, akik az első gyermek születése után második gyermeknek is életet adtak, a nők iskolai végzettsége és az első gyermek születésének időszaka szerint (%)

Share of women giving birth to a second child within 5 years, by the birth date of first child ("first birth cohorts of woman"), and the highest level of education

Az anya iskolai végzettsége	Az első gyermek születésének ideje				
	1972–1976	1977–1981	1982–1986	1987–1991	1992–1996
8 általános	59,9	58,8	58,2	65,8	58,0
Szakmunkásképző	58,4	62,3	49,7	58,2	45,9
Érettségi	52,0	50,2	55,3	55,8	41,2
Felsőfokú	60,0	56,0	60,4	55,1	(55,8)

(): 50–100 közötti elemszám.

Forrás: Saját számítás, „Életünk fordulópontjai”, KSH NKI, 2001–2002.

¹⁰ Körükben a további gyermekek vállalásának is nagyobb a valószínűsége.

5. A PÁRKAPCSOLATI FORMÁK HATÁSA A TERMÉKENYSÉGRE

A demográfiai szakirodalom, közelebbről a termékenység csökkenését taglaló művek általában részletesen foglalkoznak a párkapcsolati formák átalakulásával, azon belül az élettársi kapcsolatok terjedésével (Frejka – Sardon 2003; Frejka – Ross 2001; Kamarás 2002). A különböző megfontolások áttekintése után gyakran jutnak arra a következtetésre, hogy az élettársi kapcsolat az alacsonyabb fokú elköteleződés, a bomlékonyság miatt gyengíti a gyermekvállalási hajlandóságot, ez pedig hozzájárul a termékenységi arányszámok mérséklődéséhez. Ismerünk olyan érvelést is, amely szerint a fenténél differenciáltabb folyamatokról van szó, hiszen nemcsak a tartós élettársi, hanem a házassági kapcsolatokban is csökken a gyermekvállalási kedv (Kohler et al. 2002). De létezik ellentétes álláspont is, amely szerint – megfelelő institutionális környezetben – éppen a házasságon kívüli születések, ezen belül az élettársi kapcsolat (Jensen 2002), illetve a második tartós párkapcsolat (Billari 2005) keretében növekvő számban vállalt gyermekek javíthatják a termékenységi helyzetet.

Ezt a kérdéskört vizsgálva itt arra keresünk választ, hogy az első párkapcsolat típusa befolyásolja-e, hogy milyen eséllyel vállal szülői szerepet az érintett személy. A lehetőségekhez mérten azt is vizsgálni fogjuk, hogy a partnerkapcsolati pálya eseményeinek milyen következménye van az érintettek termékenységi életpályájának elindítására. Az ezt szolgáló elemzési apparátus kialakítása során nagyban támaszkodtunk *Wu* és szerzőtársai módszerére, akik a házasságon kívüli születések vizsgálata során írtak le különböző termékenységi pályákat [trajectories] (Wu et al. 2002). Természetesen érzékeljük az abban rejlő kétértelműséget, hogy a párkapcsolati helyzet hat-e és miként a gyermekvállalási magatartásra, illetve a gyermekvállalási intenciók hatnak-e és miként a párkapcsolat alakítására. Nehéz tehát egzakt módon azonosítani az ok-okozati viszonyokat, sőt az sem zárható ki, hogy a szóban forgó két, gyakran egymással párhuzamosan futó eseménysor mögött egy harmadik tényezőegyüttes húzódik meg. Mi azt feltételezzük, hogy a gyermekvállalás és a partnerkapcsolat egyre inkább elválik, ám a mai Magyarországon továbbra sem független egymástól. Amikor tehát a párkapcsolatok gyermekvállalási következményeiről beszélünk, nem gondoljuk, hogy az előbbi ne korrelálna az utóbbival. Azt tudjuk bemutatni, hogy mennyire változott meg a párkapcsolati formák, típusok és az azokat jellemző termékenység összefüggése, az oksági viszony feltárása ugyanakkor további vizsgálatokat igényel.

Mínthogy a párkapcsolatok alakulásában is mélyreható változások következtek be, első lépésben azokat fogjuk vázlatosan áttekinteni (5.1.). Ezt követően megvizsgáljuk, hogy miként alakult az első és a második gyermekek születése idején a párkapcsolati kontextus (5.2.), majd pedig azt, hogy a párkapcsolati karrier kezdeti időszak hogyan formálja a termékenységet (5.3.).

5.1. A párkapcsolatok változásának tendenciái

A párkapcsolatokban mélyreható változások mentek végbe (vö. Bukodi 2004; Kantorová 2004; Kiernan 2002; Lesthaeghe – Surkyn 2004; Macura et al. 2002; Sobotka 2002).¹¹ Leírásunk már csak ezért sem lehet teljes, hiszen arra szorítkozunk, hogy a gyermekvállalás szempontjából leglényegesebb mozzanatokot jelezzük. A következő kérdésekre válaszolunk: (1) Mennyire jellemző az első párkapcsolat halasztása? (2) Mennyiben vált széles körűvé az élettársi kapcsolat mint első párkapcsolat? (3) Változott-e a párkapcsolatok stabilitása? (4) A változások mennyiben tekinthetők a rendszerváltozás következményének?

Ahogy a korábbiakban, most is azt vizsgáljuk elsőként, hogy változott-e az adott (esetünkben a 20, 25 és 30 éves) korig tartós párkapcsolatba lépők részaránya, vagyis tapasztalható-e e téren halasztás. Ehhez tekintsük az adott életkorig párkapcsolatot még sohasem teremtők arányát (11. táblázat). Mindhárom életkori kategóriában emelkedést konstatálhatunk, mégpedig az 1967–71 között születettektől kezdődően. Folyamatosan növekszik azok aránya, akiknek 20. születésnapjukig nem volt tartós párkapcsolatuk: az 1962–66 között született nők között 54,1 százalék, az 1977–81 között születettek körében már 72,6 százalék volt. Egyértelmű a növekedés, ha a 25., illetve a 30. életévüket betöltötteket tekintjük. Mindezek szerint a halasztás, az első párkapcsolat időzítésében is megmutatkozik.

A 11. táblázat egy másik folyamatra is fényt derít. Folyamatosan emelkedett azok részaránya, akiknek első párkapcsolata élettársi volt, azoké pedig, akik indulásként házasságra léptek, csökkent. Míg a párkapcsolat-alapítás halasztása egyértelműen a rendszerváltozáshoz köthető, addig az élettársi kapcsolatok terjedése korábban kezdődött, ám a rendszerváltozással felgyorsult.

További részletek feltárása érdekében hasznos lesz nézőpontot váltani. A születés időpontjához hasonlóan sajátos csoportok képezhetők ugyanis aszerint is, hogy az életút egyes kulcseseményeit (ilyen az első párkapcsolat is) ki mikor élete meg. Ezek megtapasztalása, a velük járó életpálya-lehetőségek és kényszerek a különböző kohorszokhoz tartozókat is igen hasonlóan motiválják. Különösen így van ez akkor, ha a társadalmi környezetben mélyreható változások következnek be. Nem mindegy, hogy valaki életének valamilyen mélyreható eseményét társadalmi átalakulás (esetünkben rendszerváltozás) előtt, alatt vagy után éli-e meg. Éppen ezért az első párkapcsolat megkötésének időpontja szerint párkapcsolati kohorszokat hoztunk létre. A következőkben ezek formaváltozását mutatjuk be.

A 12. táblázatunkban azok szerepelnek, akik valamilyen párkapcsolatot életük folyamán már kialakítottak, és aszerint rendezzük őket, hogy az első

¹¹ Ebben a részben nagyban támaszkodunk egyik korábbi írásunkra (vö. Spéder 2005).

párkapcsolatuk élettársi jellegű vagy pedig házasság volt-e. Egyértelműen kiderül, hogy az érintettek egytizede már a '70-es években élettársi kapcsolattal indította partnerkapcsolati életpályáját, a '80-as években ez az arány már egynegyed volt, valamikor a '90-es évek elejétől meghaladta az 50 százalékot, míg ugyanennek az évtizednek a végén az egyharmad/kétharmados arányhoz közelít a megoszlás. Már itt jelezzük, hogy az 1997–2001 között alapított partnerkapcsolatok termékenységi jellemzőit természetesen nem fogjuk elemezni, hiszen a kérdés időpontjában ezek alig néhány éves múlttal rendelkeznek, így jó részüknek még nem is lehet ilyen következménye.

Az első párkapcsolatok alakulását a stabilitás és a lassú változás jellemezte (vö. 13. táblázat), mindazonáltal felbomlásuk valószínűsége a '90-es években némileg növekedett. Míg a nyolcvanas évek elején az első párkapcsolatok egytizede bomlott fel öt éven belül, addig tíz évvel később már 14,5 százalékuk. Az indulóban élettársi kapcsolatot házastársivá változtatók arányának csökkenése is megfigyelhető: míg az 1972–76-os párkapcsolati kohorszba tartozók 67 százaléka élettársával öt éven belül házasságot kötött, addig a '90-es évek elején ez nem éri el a feles arányt (48,6%). Mindezzel párhuzamosan emelkedett a tartós élettársi kapcsolatban maradók (18,6-ról 32,7 százalékra), illetve (közel 20 százalékra) az első élettársi kapcsolatot felbontók részaránya. Végül nem volt változás a házasságot mint első párkapcsolatot öt éven belül felbontók arányában. (A csekély többlet a hibahatáron belül mozog.)

A fenti mozgások együttesen a tipikus párkapcsolati pályák közötti átsúlyozásban mutatkoznak meg. A párkapcsolati pályák átfogó vizsgálatát csak akkor tudjuk elvégezni, ha ezek leglényegesebb eseményeinek mindegyikét számba vesszük, továbbá ha a párkapcsolati pálya megindítását követően meghatározott idő eltelik. Ez irányú törekvéseink kiteljesítését nem csak a minta elemszáma korlátozza, de az is, hogy a rendszerváltozás után induló pályák ma még viszonylag rövidek. A következőkben egy olyan tipizálást mutatunk be, amelynek kialakításához a párkapcsolati pályák első öt évének néhány lényeges eseményét használjuk fel. A párkapcsolatok formálódásában bekövetkezett változásokat négy kiválasztott modell közötti elmozdulás együttesen írja le:

- (1) „Klasszikus”, házasság → házasság pálya; képviselői a partnerkapcsolati pályájukat házassággal indították, és öt évvel később is házasságban éltek.
- (2) „Próbaházasság”, élettársi kapcsolat → házasság pálya; képviselői partnerkapcsolati pályájukat élettársi kapcsolatban kezdték, és öt éven belül összeházasodtak és házasságban éltek.
- (3) „Élettársi kapcsolat mint alternatíva”, élettársi kapcsolat → élettársi kapcsolat pálya; képviselői a partnerkapcsolati pályájukat élettársi kapcsolatban kezdők, akik még öt év múlva is ugyanazzal a társsal éltek élettársi kapcsolatban.

- (4) „Válás”, a házasság felbontása pálya; képviselői a házasságkötés után öt évvel egyedül, partner nélkül éltek.

Noha sok más életeseménnyel is jó lenne számolni, az esetszámok és kutatási célunk – a párkapcsolati formák termékenységi következményeinek vizsgálata – differenciáltabb tipológiát nem enged meg.

A '80-as évek elején erőteljesen változás kezdődött a párkapcsolati pályák részarányában (14. táblázat). Két típus súlya indult növekedésnek: a (2) és a (3). Az előbbiek képviselője a legfiatalabb párkapcsolati kohorszokban 27,9 százalékra, az utóbbiaké 18,7 százalékra emelkedett. Ezzel párhuzamosan alacsonyabb lett az (1) típus részaránya: 49,0 százalékra esett vissza. Nem lehet tehát véletlen, hogy a mélyreható párkapcsolati változásokkal együtt lényeges változásokat tapasztalunk a termékenységi magatartásban.

11. Az adott születési kohorszon belül 20, 25, 30 éves korig tartós párkapcsolatot létesítők aránya, az első párkapcsolat típusa szerint (%)
Share of women who established first partnership as marriage or cohabitation and the share of never partnered prior to a specific age by birth cohort

Az első párkapcsolat típusa	A nők születési éve						
	1947– 1951	1952– 1956	1957– 1961	1962– 1966	1967– 1971	1972– 1976	1977– 1981
20 éves koráig							
Házasság	37,9	37,5	38,7	34,3	19,6	14,0	5,0
Élettársi kapcsolat	2,8	4,7	6,6	11,6	18,4	19,7	22,3
Nem volt még párkapcsolata	59,2	57,8	54,8	54,1	61,9	66,2	72,6
25 éves koráig							
Házasság	79,4	79,0	75,7	66,9	49,4	32,6	-
Élettársi kapcsolat	4,3	6,9	9,8	20,2	29,4	36,6	-
Nem volt még párkapcsolata	16,4	14,1	14,5	12,9	21,2	30,8	-
30 éves koráig							
Házasság	86,6	85,6	82,5	71,4	55,5	-	-
Élettársi kapcsolat	5,4	8,5	12,1	22,5	34,1	-	-
Nem volt még párkapcsolata	8,1	5,9	5,5	5,9	10,4	-	-

Forrás: Saját számítás, „Életünk fordulópontjai”, KSH NKI, 2001–2002.

12. Az első párkapcsolati formák megoszlása a párkapcsolatok létrejöttének időpontja szerint
Distribution of first types of partnership (cohabiting or marriage) by the period of partnership formation

Az első párkapcsolat létrejöttének időszaka	Házasság	Élettársi kapcsolat
1957–1961	97,6	2,4
1962–1966	95,9	4,1
1967–1971	95,0	5,0
1972–1976	90,9	8,9
1977–1981	87,6	12,4
1982–1986	76,7	23,3
1987–1991	64,3	35,7
1992–1996	50,2	49,8
1997–2001	37,0	63,0

Forrás: Saját számítás, „Életünk fordulópontjai”, KSH NKI, 2001–2002.

13. Párkapcsolati státusz 60 hónappal az első párkapcsolat kialakulása után
Transitions from first partnership until the 60th months after its onset by the time of forming first partnership

Párkapcsolati helyzet	Az első párkapcsolat létesítésének ideje					
	1967–1971	1972–1976	1977–1981	1982–1986	1987–1991	1992–1996

60 hónappal az első párkapcsolat után

A párkapcsolat fennáll	92,0	91,8	89,8	89,2	87,3	85,5
A párkapcsolat felbomlott	8,0	8,2	10,2	10,8	12,7	14,5

Házasság mint első párkapcsolat után 60 hónappal

Házasságban él	92,6	92,7	91,2	91,2	90,3	89,6
Elvált	6,8	6,9	8,8	8,8	9,7	10,4

Az élettársi kapcsolat mint első párkapcsolat után 60 hónappal

Folyamatos élettársi kapcsolat	-	17,1	17,8	21,2	27,4	32,7
Az élettársi kapcsolatból házasság lett	-	65,7	63,3	61,3	54,6	48,6
Az élettársi kapcsolatból született házasság felbomlott	-	2,1	7,8	5,7	4,3	4,0
Az élettársi kapcsolat felbomlott	-	15,0	11,1	11,8	13,7	14,6

Forrás: Saját számítás, „Életünk fordulópontjai”, KSH NKI, 2001–2002.

14. A párkapcsolati pályák megoszlása az első párkapcsolat létrejöttének ideje szerint

Distribution of 5-year partnership trajectories in cohorts created on the basis of the date of first partnership formation, females

Párkapcsolati kohorszok	Párkapcsolati pályák				Összesen
	házas→ házas	élettársi kapcs. → házas	élettársi kapcs. → élettársi kapcs.	házas → egyedül	
1967–1971	89,9	3,7	1,1	5,2	100
1972–1976	86,4	5,6	2,0	6,0	100
1977–1981	84,0	8,6	1,8	5,5	100
1982–1986	74,7	15,3	5,1	4,8	100
1987–1991	59,9	21,7	12,3	6,1	100
1992–1996	49,0	27,9	18,7	4,4	100

Forrás: Saját számítás, „Életünk fordulópontjai”, KSH NKI, 2001–2002.

5.2. Az első és második gyermek születésének párkapcsolati környezete

Adatfelvételünk lehetővé teszi, hogy pontosan leírjuk a gyermek születésekor fennálló párkapcsolati kontextust. Ez lehet házasság, élettársi kapcsolat, illetve párkapcsolat nélküli állapot. Ennek tisztázásával lehetőségünk nyílik arra, hogy a népmozgalmi adatokban házasságon kívüli születésként megjelenő eseteket differenciáljuk, és megállapítsuk, hogy az érintettek között milyen arányt képviseltek az élettársi kapcsolatban élő, illetve a gyermeküket egyedülállóként világra hozó anyák. Ahogy várható volt, a házasságon kívüli születések növekedése mögött az élettársi kapcsolatban való gyermekvállalás terjedése húzódik meg. Míg a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján a születések 2–3 százaléka történt élettársi kapcsolatban, a gyermeküket egyedülállóként szülő nők részaránya pedig ennek kétszerese volt (vö. 15. táblázat), adatfelvételünk szerint az 1990-es évek végén az előbbiek hányada 14,5 százalékra, az utóbbiaké pedig 12,3 százalékra emelkedett.

A magasabb születési sorszámú gyermekek közül kevesebben származnak élettársi kapcsolatból, a mégis előforduló esetek inkább a házasságot követő új élettársi kapcsolathoz kötődnek. Mindez jól tükröződik adatainkban is (16. táblázat). A szocializmus időszakában a másodikként született gyerekek 95 százaléka szülei házasságban éltek, a megmaradó 5 százalék oszlott meg az élettársi kapcsolat és az egyszülős forma között. A vizsgált periódus végére a helyzet megváltozott: az élettársi kapcsolatokon belül történt születések aránya

érzékelhetően megemelkedett (figyelem, itt a párkapcsolat első öt évében jellemző viszonyokról beszélünk!).¹²

Az első és második gyermekek születésének párkapcsolati kontextusa az évtizedekkel korábbiakhoz képest mára megváltozott. A gyermekvállalási korban lévők párkapcsolati viszonyai differenciálódtak. Ennek keretében a 80-as évek végén, majd a rendszerváltozást követően az első párkapcsolatok között teret nyertek az élettársi kapcsolatok.

15. Az elsőként született gyermekek megoszlása a különböző párkapcsolati kontextusok szerint, periódusonként (1967–2001), nők válaszai
Distribution of first order births among partnership forms, different periods of first births, female respondents

Az első gyermekek születésének időszaka	Párkapcsolati reláció az első gyermek születésekor			
	házasság	élettársi kapcsolat	egyedül	összesen
1967–1971	93,3	1,3	5,4	100
1972–1976	91,3	1,1	7,6	100
1977–1981	92,2	2,6	5,3	100
1982–1986	89,4	2,8	7,8	100
1987–1991	86,9	4,4	8,7	100
1992–1996	75,9	13,7	10,5	100
1997–2001	73,1	14,5	12,3	100

Forrás: Saját számítás, „Életünk fordulópontjai”, KSH NKI, 2001–2002.

¹² Az összes gyermeket magában foglaló házasságon kívüli születések differenciálásához, az élettársi és egyszülős születések arányának megállapításához az összes születést magában foglaló „gyermek” adatfájlt hoztunk létre. Ez alapján erőteljesebbnek mutatkozik meg az élettársi kapcsolatban született gyermekek arányának növekedése, az egyedül vállalt gyermekek arányának ingadozása. Ugyanakkor adataink valamelyes alulreprezentálják a házasságon kívüli születéseket, hiszen a népmozgalmi adatok alapján az 1999–2001-es periódusra 29 százalékos arányt kellene mutatniuk, és a mi adataink csak 24,7 százalékot jeleznek. Ennek ellenére az élettársi kapcsolatokban született gyermekek hányadának emelkedése egyértelmű. (Vö. M1 táblázat, melléklet.)

16. A 60 hónapon belül megszületett második gyermekek megoszlása a különböző párkapcsolati kontextusok szerint, az első gyermek születéséhez kötött periódusokban (1967–2001), nők válaszai

Distribution of second order births within 60 months after the first birth by partnership forms, different periods of first births, female respondents

Az első gyermek születésének időszaka	Párkapcsolati reláció a második gyermek születésekor			
	házasság	élettársi kapcsolat	egyedül	összesen
1967–1971	95,6	2,1	2,4	100
1972–1976	95,1	1,5	3,4	100
1977–1981	95,3	2,7	2,0	100
1982–1986	95,4	0,9	3,8	100
1987–1991	92,2	4,2	3,6	100
1992–1996	87,9	8,9	3,8	100

Forrás: Saját számítás, „Életünk fordulópontjai”, KSH NKI, 2001–2002.

5.3. A partnerkapcsolati formából eredő következmények változása a történeti időben

A születések párkapcsolati kontextusainak áttekintését követően vizsgáljuk meg, hogy milyen hatást gyakorol a termékenységre a párkapcsolati pálya első periódusában választott párkapcsolati típus és annak változása. Joggal feltételezhetjük ugyanis, hogy például a házasság előtti partnerkapcsolatnak a '70-es években más volt a jelentése és termékenységi következménye, mint ma. Ugyanez igaz lehet az élettársi kapcsolatra mint alternatív életformára. De vajon azzal is számolnunk kell-e, hogy a házassággal induló partnerkapcsolati életpályák ma más termékenységi következményekkel járnak, mint húsz évvel ezelőtt? Ezekre a kérdésekre választ keresve ugyanazt a logikát követjük, mint az előző fejezetben: az első, az azt 5 évvel követő és végül a két időpontbeli státus együttes számbavétele alapján kialakított típusok termékenységi következményeit vizsgáljuk, kohorszokra bontva.

Előzetesen egy rövid módszertani megjegyzést kell tennünk. Tanulmányunkban eddig döntően a *nők válaszaiból* nyert adatokkal dolgoztunk, első sorban azért, mert a nők termékenysége – különösen a házasságon kívüli születések növekvő számarányára gondolva – tisztább fogalom, mint a férfiak gyermekvállalása vagy a teljes népességre vetített születésszám. A partnerkapcsolatokban végbemenő változások idősoros vizsgálatában is szívesen tartottuk volna magunkat ehhez a gyakorlathoz, ám nem tehattük. Az elemszámok ugyanis az egyes kategóriákon belül gyakran kerültek 50 alá, kénytelenek voltunk tehát a számításokat a teljes népességre reprezentatív, a férfiakat és a nőket együtte-

sen magában foglaló mintán végezni. Megítélésünk szerint ez nem jelent problémát, hiszen most nem a nők termékenységét, hanem a partnerkapcsolati formák és pályák termékenységi következményeit vizsgáljuk. A valaha párkapcsolatban élőkrol pedig joggal feltételezhetjük, hogy társaik partnerkapcsolati karrierjét is reprezentálják. (Jelezzük ugyanakkor, hogy a nőkre vonatkozó adatok, ha kisebb elemszámmal is, ugyanezen tendenciákat mutatják.)

(A szülőszerep vállalása az első párkapcsolat típusa szerint) Hogy a fiatalok első párkapcsolatukban a házasságot vagy az élettársi kapcsolatot részesítik-e előnyben, abból jól következtethetünk arra, hogy egy adott időszakon (esetünkben 5 éven) belül megszületik-e az első gyermekük vagy sem. Az indulásként házasságot kötők döntő többségének ebben a periódusban megszületik első gyermeke. Ha a párkapcsolat-alakítás egyes időszakait vetjük össze, azt látjuk, hogy a házasságot kötők minden párkapcsolati kohorszban kb. 20 százalékkal nagyobb eséllyel vállalnak gyermeket, mint akik elsőként élettársi kapcsolatot választanak. (Kivételt képez a legidősebb két kohorsz, amelyekre nézve a különbségek a 10 és a 20 százalék közötti intervallumban vannak.) Az élettársi kapcsolatban mint első párkapcsolatban élők tehát kisebb eséllyel vállalnak az adott időszakon belül szülői szerepet.

Változott-e ez a gyakorlat az egyes párkapcsolati típusokon belül? Vizsgáljuk először az indulásként házasságot kötőket! Az adatokból megtudhatjuk, hogy elmozdulás ezt a hagyományos párkapcsolati formát illetően is történt: míg a '80-as évek végéig a kilenczetedik öt éven belül szülővé vált, addig a '90-es évek elején induló kapcsolatokban csak 80 százalékos a megfelelő arány (17. táblázat). Hasonló, 10 százalék körüli a csökkenés a partnerkapcsolati pályájukat élettársi kapcsolattal indítók körében is: 70 százalék feletti arányról esett vissza 60 százalék körülire. Igaz tehát, hogy a partnerkapcsolataikat a '90-es években indítók körében – a kapcsolat formájától függetlenül – a rögzített ötéves időszak alatt kisebb eséllyel születik gyermek, mint a korábbi évtizedekben. A teljes népesség termékenységi helyzetének alakulásában, a gyerekszám csökkenésében nagyobb súlya van annak, hogy ma sokkal többen kezdik párkapcsolati pályájukat élettársi kapcsolattal, ám az egyes párkapcsolati típusokon belüli visszaesésnek szintén megvan a maga szerepe.

Vajon milyen összefüggésekhez jutunk, ha a párkapcsolati formák alakulását is számításba vesszük. Növekvő bomlékonyságuk (vö. 13. táblázat) kézenfekvően hátráltatja a gyermekvállalást. De mi a hatása annak, ha a párkapcsolatok stabilak maradnak vagy átalakulnak. Két lépésben közelítjük ezt a kérdést. Először szemügyre vesszük, hogy változott-e a párkapcsolat az indulást követő 5 évben, majd kiemelünk néhány tipikus pályát.

(Párkapcsolati státusz és szülői pozíció öt évvel az első párkapcsolat létrejötte után) Az érintettek vagy házasságban, vagy élettársi kapcsolatban, vagy pedig

egyedül élnek. A három párkapcsolati relációt kohorszónként tekintve (vö. 18. táblázat) nem okoz meglepetést, hogy az 1990 után párkapcsolatot alapítókat tekintve a házások között a legmagasabb (79,1%) azok aránya, akiknek már van gyermekük, és messze alacsonyabb (47,5%) az élettársi kapcsolatban, illetve egyedülállóként (42,5%) szülői szerepet betöltők hányada. Mielőtt általános összefüggést fogalmaznánk meg a párkapcsolatok típusairól, vizsgáljuk meg a kezdeti és az öt évvel későbbi időpontot összekötő tipikus pályákat.

(Párkapcsolati pályák) A korábbiakban már említett *párkapcsolati pályák egyes típusainak* áttekintése megerősíti és tovább árnyalja eddigi megállapításainkat. Az összehasonlítás eredménye megfelel a várakozásoknak. A hagyományos, a házassággal induló és azt öt év múlva is megőrző modell esetében a legnagyobb a szülővé válás esélye (vö. 19. táblázat). Az arányszámok 90 százalék körül mozognak, és némileg csökkenő tendenciát mutatnak. Az élettársi kapcsolattal indítók, majd házasságot kötők ettől a hányadtól mintegy 10 százalékkal maradnak el. A tartós élettársi kapcsolatban élők szülővé válásának esélye messze alacsonyabb, mint az előbbi típus esetében: kevesebb mint 50 százalékos.

Természetesen a párkapcsolati pályákon idővel számtalan változás következhet be, és a szülői szerep nem zárható ki annak későbbi szakaszán sem. Bekövetkezhet, hogy azok befejezett termékenysége, akik később vállalják első gyermeküket, felzárkózhat a fiatalabb életkorban szülőkéhez. Sőt, a válást követő új párkapcsolat megerősítésének motívuma emelheti a gyermekvállalás kezdeti időszakban alacsony esélyét. Ugyanakkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az elmaradások pótlására az életkor növekedésével egyre kevesebb idő marad.

Mindezeket számításba véve, összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy a terménység visszaesésében lényeges szerepet játszhatott, hogy mélyreható változás következett be a párkapcsolatok induló fázisában. Dinamikusan csökkent az erősen a szülői szerepre predesztináló párkapcsolati formák és pályák aránya, és természetsszerűleg megnőtt a gyermekvállalás kisebb esélyével kecsegtető változatoké. Csökkent azonban a gyermekvállalás esélye a szempontunkból legkedvezőbb hagyományos pályát követők körében is.

17. A gyermeket vállalók aránya öt évvel az első párkapcsolat létrejöttét követően, időszak, illetve típus szerint

Share of those giving birth to a child within 5 years of forming the first partnership, by the type of first partnership, during various periods of first partnership, females and males taken together

Az első párkapcsolat létrejöttének időszaka	Az első párkapcsolat típusa	
	házasság	élettársi kapcsolat
1967–1971	85,1	(68,1)
1972–1976	86,6	75,5
1977–1981	88,6	62,4
1982–1986	88,1	65,1
1987–1991	85,4	62,6
1992–1996	80,6	57,3

(): 50–100 közötti elemszám.

Forrás: Saját számítás, „Életünk fordulópontjai”, KSH NKI, 2001–2002.

18. A párkapcsolat kezdetétől gyermeket vállalók aránya öt évvel az első párkapcsolat létrejöttét követően az ekkori párkapcsolati típus szerint (%)

Share of respondents who entered parenthood within 5 years of forming their partnership status, by the type of partnership status 5 years after initiation of first partnership, females and males taken together

Az első párkapcsolat létrejöttének időszaka	Párkapcsolati típus öt év múlva		
	Házasság	élettársi kapcsolat	egyedül, társ nélkül
1967–1971	86,2	-	(56,8)
1972–1976	87,5	-	63,6
1977–1981	88,8	-	57,9
1982–1986	88,7	(29,9)	59,8
1987–1991	84,8	45,0	57,7
1992–1996	79,1	47,5	42,5

(): 50–100 közötti elemszám; -: 50 alatti elemszám.

Forrás: Saját számítás, „Életünk fordulópontjai”, KSH NKI, 2001–2002.

19. A gyereket vállalók aránya öt évvel az első partnerkapcsolat létrejöttét követően, a befutott partnerkapcsolati pálya típusa szerint az egyes párkapcsolati kohorszokban

Share of respondents who entered parenthood within 5 years of forming their partnership status, by partnership trajectory, in the specific partnership cohorts

Az első párkapcsolat létrejöttének időszaka	Párkapcsolati pályák		
	házas→ házas	élettársi kapcs.→ Házas	élettársi kapcs.→ élettársi kapcs.
1967–1971	87,5	(74,5)	-
1972–1976	87,9	(83,5)	-
1977–1981	90,5	71,0	-
1982–1986	90,4	79,5	(29,0)
1987–1991	87,6	74,2	48,3
1992–1996	84,4	69,3	44,7

(): 50–100 közötti elemszám; -: 50 alatti elemszám.

Forrás: Saját számítás, „Életünk fordulópontjai”, KSH NKI, 2001–2002.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban a termékenységi magatartás megváltozásának néhány alapvető jellegzetességét kívántuk megnevezni. Bemutattuk a szülői szerep időzítésének jellemzőit, és feltártuk azt is, hogy a halasztó magatartás, bár kisebb arányban, de kiterjed a második gyermek vállalására is. Megállapítottuk, hogy a folyamat a rendszerváltozást követően indult be, nyert teret, ám az adatfelvétel idején még nem jutott nyugvópontra, az új gyermekvállalási minta 2001–2002-re még nem rögzült.

A változás sebességét illetően különbségek mutatkoztak iskolai végzettség szerint. A diplomás nők gyorsabban alkalmazkodtak az átalakuló körülményekhez, körükben a halasztó magatartás terjedése gyorsabb volt. Ugyanakkor azt is kimutattuk, hogy ha a felsőfokú végzettségű nők vállalták első gyermeküket, akkor a második megszületését már nem késleltették a más iskolai végzettségű társaikhoz képest, sőt náluk hamarabb megtették ezt. A középfokú végzettségűek a második gyermek vállalását illetően némileg elmaradtak a képzettségi hierarchia másik két csoportjának tagjaitól. Minthogy a termékenységi magatartás még átalakulóban van, a feltárt differenciák módosulhatnak, értve ezt a befejezett termékenységre is. Ugyanakkor az iskolai végzettség szerint mutatózó differenciák arra utalnak, hogy a gyermekvállalási magatartásban a jövőben esetleg jelentősebb társadalmi különbségek alakulhatnak ki.

Kézenfekvő, hogy a gyermekvállalási magatartás átalakulásának leírása során lényeges teret szenteljünk a párkapcsolatok átrendeződésének. Az első párkapcsolatok megteremtésében is kimutattunk némi halasztást, de ennél sokkal lényegesebb változás az élettársi kapcsolatok, mint első párkapcsolatok terjedése, a párkapcsolatok bomlékonyabbá válása. Az egyes párkapcsolati típusok eltérő termékenységi jellemzőkkel bírnak: az élettársi kapcsolattal indítók kisebb eséllyel válnak egy adott időszakon belül szülővé, mint akik házasságban kezdik a tartós együttélést. A legalacsonyabb a gyermekvállalás azok körében, akik hosszabb ideig tartós élettársi kapcsolatban élnek és ezt nem váltják át házassággá. Végül arra is rámutattunk, hogy a rendszerváltozás nem hagyta érintetlenül a hagyományos párkapcsolati pályát sem: az együttélést házasságban kezdők gyermekvállalási hajlandósága szintén érzékelhetően mérséklődött. Összefoglalóan azt állapítottuk meg, hogy a termékenység csökkenése mögött, azzal szoros összefüggésben a párkapcsolatok radikális változása tapasztalható. Olyan párkapcsolati formák terjedtek el, amelyekben a gyermekvállalási hajlandóság alacsonyabb, mint a korábban jellemző formákban és pályákon.

Újra hangsúlyozzuk, hogy a termékenységi magatartás átalakulása még nem fejeződött be: továbbra is emelkedik az az átlagos életkor, amelyben az anyák az első gyermeküket vállalják, és nem tudjuk pontosan, hogy a párkapcsolati formákra ma jellemző termékenység változatlan marad-e vagy sem. Azzal ugyan nem számolunk, hogy az élettársi kapcsolat teret veszít, de nem tud(hat)juk, hogy a párkapcsolati pályák későbbi fázisaiban miként mozdul el a házassággá átalakuló, illetve az élettársi formát tartósan megőrző típus aránya, továbbá e pályán végighaladók termékenységi magatartása mennyiben közelít egymáshoz. A leírásban feltárt és lajstromozott új jelenségek mind arra utalnak, hogy a mintaváltás vélhetően nem azonosítható a mechanikus halasztással, hanem új reprodukív változat(ok)ban ölt formát. A folyamat nem zárult le, így további vizsgálatokra szorul.

IRODALOM

- Adamski, W. – Machonin, P. – W. Zapf (eds.) (2002): *Structural Change and Modernization in Post-Socialist Societies*. Hamburg: Krämer.
- Andorka, R. (1999): Dissatisfaction and alienation. In Andorka, R. – Kolosi, T. – Rose, R. – Vukovich, Gy. (eds.), (1999): *A Society Transformed. Hungary in Time-Space Perspective*. Budapest: Central European University Press. 147–154.
- Andorka, R. – Kolosi, T. – Rose, R. – Gy. Vukovich (eds) (1999): *A Society Transformed. Hungary in Time-Space Perspective*. Budapest: Central European University Press.
- Baizán, P. – A. Aassve – F.C. Billari (2003): Cohabitation, marriage and first birth: the interrelationship of family formation events in Spain. *European Journal of Population* No. 19., 147–169.

- Billari, F.C. (2005): Partnership, childbearing and parenting: Trends of the 1990s. In Macura, M. – MacDonald, A.L. – Hang, W. (eds.): *The New Demographic Regime*. New York. Geneva: UN P. 63–94.
- Billari, F.C. – M. Castiglioni – T.C. Marin – F. Michelin – F. Ongaro (2002): Household and Union Formation in a Mediterranean Fashion: Italy and Spain. In Kijzing, E. – M. Corijn (eds.): *Dynamics of Fertility and Partnership in Europe. Insights and Lessons from Comparative Research*. Vol. 2. New York, Geneva, 15–42.
- Bongaarts, J. – G. Feeny (1998): On the Quantum and Tempo of Fertility. *Population and Development Review*, 24(2): 271–291.
- Bukodi Erzsébet (2004): *Ki kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság-Századvég Kiadó.
- Carlson, E. – A. Klinger (1987): Partners in life: unmarried couples in Hungary. *European Journal of Population*. Vol. 3. 85–59.
- Frejka, T. (1980): Fertility trends and policies: Czechoslovakia in the 1970s. *Population and Development Review* Vol. 6. No. 1. 65–93.
- Frejka, T. – J. Ross (2001): Paths to subreplacement fertility: the empirical evidence. In Bulatao, R.A. – Casterline, J.B. (eds). *Global Fertility Transition*. A supplement to Vol. 27. Population and Development Review, New York: Population Council, 213–254.
- Frejka, T. – J.-P. Sardon (2003): Fertility trends and prospects in Central and Eastern Europe: the cohort perspective. In Kotowska, I. E., J. Jozwiak, (eds). *Population of Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment. 91–116.
- Füstös László – Szakolczai György (1994): Kontinuitás és diszkontinuitás a kelet-közép-európai átmenetben. *Szociológiai Szemle*, No. 1. 57–90.
- Genov, N. (1998): Transformation and anomie: problems of quality of life in Bulgaria. *Social Indicators Research* 43. 197–209.
- Hakim, C. (2003): A new approach to explaining fertility patterns: preference theory. *Population and Development Review*, Vol. 29. No. 3. 349–374.
- Hobcraft, J. – K. Kiernan (1995): Becoming a parent in Europe. In: EAPS-IUSSP: *Evolution or revolution in European Population*. 27–64.
- Hoem, B. – J.M. Hoem (1988): The Swedish family. Aspects of contemporary developments. *Journal of Family Issues*, Vol. 9. No. 4. 397–424.
- Imhof, E. V. (2003): Cohort analysis. In Demény, P., McNicoll, G., *Encyclopedia of population*. New York: Mcmillan reference, 155–157.
- Jensen, A.-M. (2000): Childbearing in marriage and outside: from unity to gender divide? Paper presented at the NIEPS Workshop on Gender Relations, Family and Work. Záhradky Castle, 15–16 September. 17.
- Kamarás Ferenc (2002): A termékenység irányzatai és jellemzői Európában. In Spéder (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. Budapest: Századvég, 19–64.
- Kamarás, F. (2003): Fertility preferences versus actual behavior in Hungary. In Kotowska, I. E., J. Jozwiak, (eds). *Population of Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment. 165–188.

- Kantorová, V. (2004): Family life transitions of young women in a changing society: first union formation and birth of first child in the Czech Republic, 1970–1997. Unpublished Thesis, Charles University Prague.
- Kapitány Balázs (2003): *Módszertan és dokumentáció*. Életünk fordulópontjai. Műhely-tanulmányok 2. szám. KSH NKI Budapest.
- Kiernan, K. (2001): European perspectives on nonmarital childbearing. In Wu, L.L. – B. Wolf (eds.): *Out of Wedlock. Causes and Consequences of Nonmarital Fertility*. New York: Russell Sage Foundation, 77–108.
- Kiernan, K. (2002): The State of the European Unions: An Analysis of Partnership Formation and Dissolution. In Macura, M. – G. Beets (eds): *Dynamics of Fertility and Partnership in Europe. Insights and Lessons from Comparative Research*. Vol.1. New York, Geneva, 57–76.
- Klinger, A. (1995): Die demographische Lage von Ungarn zwischen 1960 und 1990 in europäischer Vergleich. In Meusberger, P. – A. Klinger (Hrsg.) *Vom Pland zum Markt. Eine Untersuchung am Beispiel Ungarns*. Heidelberg: Physica-Verlag, 29–61.
- Kohler, H.-P. – D. Philipov (2001): Tempo effects in the fertility decline in Eastern Europe: evidences from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland, and Russia. *European Journal of Population*, Vol. 17. 37–60.
- Kohler, H.-P. – F.C. Billari – J.A. Ortega (2002): The emergence of lowest-low fertility in Europe during the 1990s. *Population and Development Review*, Vol. 28 No. 4, 641–680.
- Kopp, M. – Skrabski, Á. – Löke, J. – Szedmák, S. (1996): The Hungarian State of Mind in a Transforming Society. In Spéder, Zs. (ed.): *Hungary in Flux*. Hamburg: Krämer, 117–134.
- Koschin, F. (2003): Another way of describing the development of fertility and what emerges in Europe. In Kotowska, I. E. – J. Jozwiak (eds.). *Population of Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment. 189–200.
- Kornai, J. (1993): Transformational recession: a general phenomenon examined through the example of Hungarian development. Collegium Budapest/Institute of Advanced Study: Discussion Papers No. 1.
- Kotowska, I. E. – J. Jozwiak (eds.) (2003): *Population of Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment.
- Kreyenfeld, M. (2002): Time-squeeze, partner effect or self-selection? An investigation into the positive effect of women's education on second birth risks in West Germany. *Demographic Research*. Vol. 7., Article 2. www.demographic-research.org
- KSH (2004): *Élethossziglan való tanulás*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Lesthaeghe, R. – G. Moors (2000): Recent trends in fertility and household formation in the industrialized world. *Review of Population and Social Policy* Vol. 9., 121–170.
- Lesthaeghe, R. – J. Surkyn (2004): When history moves on: the foundations and diffusion of a Second Demographic Transition. Conference draft. www.vub.ac/SOCO.
- Macura, M. – Y. Mochizaki-Sternberg (1999): Fertility decline in the transition economies, 1982–1997: political, economic and social factors. *Economic Survey of Europe 1999*. No. 1. New York and Geneva.

- Macura, M. – A. Kadri – Y. Mochizaki-Sternberg – J.L.Garcia (2000): Fertility decline in the transition economies, 1989–1998: economic and social factors revisited. *Economic Survey of Europe 2000*. No. 1. New York and Geneva.
- Macura, M. – Y. Mochizaki-Sternberg – J.L. Garcia (2002): Eastern and Western Europe's Fertility and Partnership Patterns: Selected Developments from 1987 to 1999. In Macura, M. – Beets, G. (eds): *Dynamics of Fertility and Partnership in Europe. Insights and Lessons from Comparative Research*. Vol. L. New York, Geneva. 27–55.
- Macura, M. – A.L. MacDonalds (2003): Fertility and fertility regulation in Eastern Europe: from the socialist to the post-socialist era. In Kotowska, I. E. – J. Jozwiak (eds.): *Population of Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment. 33–690.
- Manning, W. D. – Smock, P. J. (2005) Measuring and Modeling Cohabitation: New Perspectives From Qualitative Data *Journal of Marriage and Family*, Vol. 67. No. 4. November. 989–1002.
- NiBhrolchain, M. (1991): East-West marriage contrasts, old and new. In Blum, A. – J.-L. Rallu (eds.): *European population II. Demographic dynamics*. John Liberty: Paris, London, Rome, 461–479.
- Oláh, Sz. L. (2003): Gendering fertility: second births in Sweden and Hungary. *Population Research and Policy Review*, Vol. 22, 171–200.
- Offe, C. (1994): *Der Tunnel am Ende des Lichts. Erkundungen der politischen Transformation im Neuen Osten*. Frankfurt (Main): Campus
- Philipov, D. (2003): Fertility in times of discontinuous societal change. In Kotowska, I. E. – J. Jozwiak (eds.): *Population of Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment. 665–690.
- Philipov, D. – J. Dorbritz (2004): *Demographic Consequences of Economic Transition in Countries of Central and Eastern Europe*. Population Studies, No. 39. Council of Europe Publishing.
- Pinelli, A. – A. De Rose – P. Di Giulio – A. Rosina (2002): Interrelationship between Partnership and Fertility Behavior. In Macura, M. – Beets, G. (eds.): *Dynamics of Fertility and Partnership in Europe. Insights and Lessons from Comparative Research*. Vol. L. New York, Geneva. 77–98.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit (1994): *Serdülőkorban születő anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata*. NKI Kutatási Jelentések No. 53.
- Pongrácz, M. – E.S. Molnár (2003): Birth out of Wedlock. *Demográfia Special English Edition*, Budapest: DRI, 34–51.
- Rabusic, L. (2001) Value Changes and Demographic Behavior in Czech Republic. *Czech Sociological Review*, 99–122.
- Rindfuss, R.R. – J.A. Sweet (1977): *Postwar Fertility Trends and Differentials in the United States*. New York: Academic Press
- Rychtarikova, J. (2001): The second demographic transition and the transformation of fertility and partnership in the Czech Republic and other East European countries. Paper presented in Bad Herrenalb, June.
- S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné (1998): Az 1995-ben házasságon kívül születő nők életformaváltozásainak vizsgálata. In S. Molnár et al. (ed.): *Házasságon kívüli születések*. NKI Kutatási Jelentések No. 61. 55–156.

- Schneider, N. (2001): Pluralität in Grenzen. *Zeitschrift für Familiensoziologie*. No. 2. 85–90.
- Sobotka, T. (2002): *Ten years of rapid fertility changes in European post-communist countries: evidence and interpretation*. Working Paper Series 02-1. University of Groningen: Population Research Centre.
- Sobotka, T. (2003): Understanding lower and later fertility in Central and Eastern Europe. In Kotowska, I. E. – J. Jozwiak, (eds): *Population of Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment. 691–724.
- Somlai Péter (1999): A sokféleség zavara: a családi életformák pluralizációja Magyarországon. *Demográfia*, XLII. (1–2): 38–47.
- Spéder Zsolt (2001): Életünk fordulópontjai. Egy kutatási koncepció jellemzői. *Demográfia*, XLIV. (2–3): 305–320.
- Spéder Zsolt (2002): Gyermeket vállalni – új strukturális körülmények között. In uő. (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. Budapest: Századvég, 86–114.
- Spéder Zsolt (2003): Gyermekvállalás szorító gazdasági körülmények, nyíló fogyasztási lehetőségek és bizonytalanság közepette. *Demográfia*, XLVI. (2–3): 153–176.
- Spéder, Zs. (2004): The emergence of cohabitation as first union and some neglected factors of recent demographic developments in Hungary. *Demográfia Special English Edition*, Budapest: DRI, 89–114.
- Spéder Zsolt (2005): Az élettársi kapcsolat térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átalakulás értelmezéséhez. *Demográfia*, XLVIII. (2–3): 187–217.
- Tomka, B. (2002): Demographic diversity and convergence in Europe. *Demographic Research on line*. Volume 6., Article 5. www.demographic-research.org
- Vikat, A. – Spéder, Zs. – Beets, G. – Billari, F.C. – Bühler, C. – Désesquelles, A. – Fokkema, T. – Hoem, J.M. – MacDonald, A. – Neyer, G. – Pailhé, A. – Pinnelli, A. – Solaz, A. (2005): Generations and Gender Survey (GGS): Towards a Better Understanding of Relationships and Processes in the Life Course. www.pauece.com
- Wu, L.L. – Bumpass, L.L. – Musick, K. (2002): Historical and Life Course Trajectories of Nonmarital Childbearing. In Wu, L.L. – Wolf, B. (eds.): *Out of Wedlock. Causes and Consequences of Nonmarital Fertility*. New York: Sage, 3–48.
- Zapf, W. (2002): *Modernizáció, jólét, átmenet*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi társaság – Századvég Kiadó.
- Zapf, W. – S. Mau (2002): Demográfiai forradalom Kelet-Németországban? In Zapf (2002) 147–156.

MELLÉKLET

M.1. táblázat

A születések megoszlása a gyermeket vállaló nők szüléskor fennálló párkapcsolati helyzete szerint Magyarországon 1973–2001 között (%)

Distribution of births by the mothers' marital status at birth in Hungary, 1973–2001 (%)

Időszak	Gyermekvállalás házasságban	Házasságon kívüli gyermekvállalás	
		élettársi kapcsolatban	egyedül
1973–1975	93,3	1,0	5,7
1975–1977	93,1	1,9	5,0
1978–1980	93,4	2,5	4,1
1981–1983	93,5	1,7	4,8
1984–1986	91,3	3,1	5,6
1987–1989	90,8	2,6	6,6
1990–1992	87,6	5,8	6,6
1993–1995	82,2	10,3	7,4
1996–1998	76,4	13,5	10,1
1999–2001	75,3	18,3	6,4

Forrás: Saját számítás, „Életünk fordulópontjai”, „gyermek” adatrendszer, KSH NKI, 2001–2002.

Tárgyszavak:

Differenciális termékenység
 Második demográfiai átmenet
 Párkapcsolatok

**TOWARDS A NEW FERTILITY REGIME.
THE TIMING OF CHILDBEARING IN THE LIFE COURSE,
THE EFFECTS OF PARTNERSHIP TYPES AND
EDUCATIONAL DIFFERENCES**

Abstract

This paper describes some basic features of changing childbearing behaviour, moving from the early childbearing fertility regime to a new not (yet) stabilised regime of childbearing behaviour. In the analyse the first wave of the Hungarian panel survey "Turning points of the life-course" carried out in 2001/2002 is used. A cohort specific application of retrospective data from the survey reveals two types of ongoing postponement: first, the well-known postponement of entry into motherhood (first birth) and, second, the early signs of a postponement of second birth. After documenting the basic nature of postponement two types of differentiating factors are closer analysed: the level of education of the mothers and the forms of partnership. Highly educated mothers adapted themselves more quickly to social change, therefore experienced longer postponement. However if opted for the first child there were no any postponement of second birth. The influence of education is not clear, but there are signs that educational differentials are assuming a growing importance in childbearing behaviour. Partnership relation changed profoundly and contributed in different extent to fertility decline. The postponement of union formation, rapid rise of cohabitation as first partnership, the growing instability of partnerships are all accompanied with lower fertility outcomes.